

Problemi vzpostavitve notranjih meja zavesti slovaškega prebivalstva

Za preoblikovanje slovaške družbe iz totalitarnega v demokratičen sistem so značilne nekatere razsežnosti, ki vplivajo na dokončno izoblikovanje tega prehoda. Označimo jih lahko kot politične, gospodarske, socialne, pravne in kulturno-duhovne razsežnosti. Razen tega gre še za spreminjanje načina življenja in razmišljanja celih družbenih skupin. Kompleksnost stega procesa obsega vse sfere družbenega življenja, zajema strukturno in sistemsko preoblikovanje organiziranosti in upravljanja v podjetjih, vzgoji in izobraževanju, spreminja strukturo potreb in interesov posameznih družbenih slojev, njihove nazore in poglede na družbene probleme kot tudi njihov položaj v mreži družbenih odnosov.

Spremljevalni znak transformacijskih procesov je stopenjsko spreminjanje družbenega ozračja v slovaški družbi. Označujejo ga vedno večji gospodarski zaostanek, upadanje življenjske ravni večine prebivalcev, rastoče družbeno razslojevanje (ki ga sicer različno razlagajo), toda tudi vedno večja brezposelnost (trenutno 13,8%, z velikimi razlikami med posameznimi regijami) in ne nazadnje porast kriminala, ki ga do zdaj nikoli ni bilo v takem obsegu in obliki. Vse naštetu je bistveno prispevalo k spreminjanju družbene zavesti, nazorov in pogledov posameznih družbenih skupin in k njihovemu odnosu do objektov njihovih življenjskih in družbenih interesov. Rezultati javnomenjskih raziskav različnih, med seboj neodvisnih institucij (npr. Statističnega urada Slovaške republike ali Centra za družbene analize, d.o.o., iz Bratislave) pri proučevanju strukture interesov na prva mesta postavljajo predvsem socialna in gospodarska vprašanja, vprašanja eksistence torej, ki so povezana »z občutkom prisile«, z odsotnostjo slehernih socialnih in državljskih jamstev in s šibkim zaupanjem v prihodnost.

Poseben problem, ki je usodno zaznamoval življenje, misli in obnašanje ljudi na Slovaškem, je razcepitev nekdanje češkoslovaške federacije. Prepričana sem, da se bodo s tem zgodovinskim dogodkom še dolgo ukvarjali številni raziskovalci družbe; pa ne le oni, in tudi ne zgolj iz sentimentalnih ali nostalgčnih vzrokov, marveč s popolnoma praktičnimi, ekonomskimi in socialnimi razlogi.

Temeljne črte je slovaški *liberalnodemokratični družbi* že v začetku obstoja samostojne države določilo njeno politično zastopstvo. Videti je, da bi bil za uspešnost transformacije neogibno potreben močnejši vpliv liberalizma v tej družbi. Na tem mestu naj se pridruжим mnenju neodvisnega opazovalca slovaške stvarnosti gospoda *Samuela Abrahama* s Carleton University (Ottawa), ki je po nekaj mesecih bivanja na Slovaškem dejal, da nam še vedno manjka *duha liberalnodemokratične družbe*, vsem prizadevanjem in deklaracijam navkljub.

Razložiti, zakaj je tako, ni lahka naloga. Dejstvo pogojuje več dejavnikov hkrati:

1. *historični dejavnik*: razen kratkega obdobja, v katerem se je tako imenovana Slovaška država nečastno povezovala s Hitlerjevimi rajhom, ima Slovaška le neznatne izkušnje s samostojnim nastopanjem, politično reprezentanco in predstavljanjem v tujini (v najstarejši generaciji se reminiscence na minula leta druge vojne

* Dr. Eva Laiferova, Inštitut za sociologijo, Univerza Komenskí, Bratislava.

mešajo s ponosom tistih, ki so sodelovali z antifašističnim slovaškim nacionalnim odporom). Podobno je z ocenjevanjem komunistične preteklosti: nekaterim je prinesla delo in socialno varnost (v glavnem socialno šibkejšim slojem), drugim pa ponižanje, degradacijo, nesvobodo (večinoma inteligenci, podjetnikom, Cerkvi...) in seveda neomejeno oblast komunistične politične elite. Preostanki tega nasprotujočega ocenjevanja preteklosti se v aktualnih pogledih prenašajo v sedanjost.

2. *politični dejavnik*: Slovaška praktično ni bila pripravljena na samostojno vlado (povsem v nasprotju s češkimi deželami, in sicer tako v institucionalnem in organizacijskem kot tudi v kadrovskem pogledu), kar je takoj po ločitvi obeh republik povzročilo nemalo razočaranj, vprašanj in razburjenj na političnem prizorišču, in se nadaljuje še danes. To se kaže predvsem v črno-belem ocenjevanju ljudi in njihovega dela na obeh straneh političnega spektra, v iskanju krivde za napake v sedanosti in za zmote v preteklosti (v času komunistične oziroma zadnje vlade), v čustveno obremenjeni in malo učinkoviti komunikaciji javnih reprezentantov, premajhni strpnosti v sprejemanju naprotnikovega mnenja, v vztrajnem prizadevanju, da bi nekatera »dejstva prišla na dan« in da se druga ne bi nikoli pokazala, čemur največkrat sledijo nasprotni učinki, itn.

3. *ekonomski dejavnik*: v mislih imam močan udarec ob hitrem ločevanju skupne denarne enote, nerešene in težavne spore ob delitvi zveznega premoženja, devalvacijo slovaške valute v juliju, napredujoče zaostajanje slovaškega gospodarstva in visoko stopnjo nezaposlenosti v primerjavi s tisto v Češki republiki, pa vsiljeno konverzijo vojaške industrije brez alternative, ki bi ponudila nove zaposlitve, zastarelo in za izvoz na svetovne trge nekonkurenčno strukturo gospodarstva, omejene finančne tokove, več kot 25-odstotno inflacijo itn. S tem je povezana pavperizacija številnih družbenih slojev (predvsem gre za zaposlene v državnem sektorju in posebej v zdravstvu, šolstvu, kulturi, znanosti in nekonkurenčni industriji). Nenehno se povečuje število družin, ki so odvisne od socialne pomoči, in pojavljajo se nove socialno ogrožene skupine, posebej med upokojenci.

4. *psihološki dejavnik* – prebivalci Slovaške so trenutno izpostavljeni psihološkemu pritisku dveh determinant:

a) družbenemu preoblikovanju, povezanemu z razpadom socializma, spremienanju nekoč veljavnih vrednostnih sistemov in družbenih preferenc. Pričakovanja, ki so povezana s tem preoblikovanjem, se izpolnjujejo zelo počasi in s seboj nosijo tudi nepredvidljive učinke, nad katerimi se pritožujejo celi sloji prebivalstva (na primer tako rekoč nepretregana rast cen osnovnih živil, podražitve v prometu, vedno višje cene najemnin, energije in stanovanj, uvedba šolnin, nujnost prekvalifikacije, pojav konkurence v nekaterih poklicih in podjetjih itn.).

b) razdelitvi skupne države, v kateri sta odrasli dve generaciji. Razdelitev skupnega gospodarskega, socialnega in kulturnega prostora so kot neprijetnost občutile predvsem narodnostno mešane družine in ljudje, ki so imeli tesne prijateljske in poslovne stike s prebivalci zdaj tujih držav. V takšnem položaju so nastale tudi številne druge nevsččnosti, na primer ob uvedbi ločenega državljanstva, zaradi podjetij, ki so ostala na tleh tuje države, na potovanjih iz ene nove države v drugo in ob zamenjevanju denarja. Menim, da so politiki, ki so na obeh straneh odgovorni za ločitev obeh držav, ta dejstva preveč podcenjevali. Seveda je mogoče in potrebno govoriti tudi o pozitivnih straneh: Češka republika se v gospodarskem, toda tudi v psihološkem smislu močno približuje Zahodu, medtem ko je Slovaška s samoodločbo dosegla, da se ji je izpolnila stoletna želja po lastni državnosti. Kljub temu statistični podatki iz marca 1993 kažejo, da se približno 51%

prebivalcev Slovaške psihološko in čustveno ne strinja povsem z ločitvijo obeh držav (Občutki javnosti, ki izhajajo iz nastanka samostojne Slovaške republike. V: Nazori. Statistični ured SR, 1993, št. 2).

5. *družbeni dejavnik*: nepripravljenost prebivalcev na relativno hitro družbeno diferenciacijo, v kateri se postopoma oblikujejo sloji z doslej neznanim življenjskim standardom, je povzročila skrbi in eksistenčne probleme številnim ljudem, ki so se dotlej le redko (ali pa sploh ne) srečevali s takšnim propadom osebnostnega, profesionalnega in v kumulativni obliki družinskega statusa. (Specifičen in omembe vreden fenomen je naraščajoče število brezdomcev in njihova vseprisotnost. Obstoja te družbene skupine se je začela javnost zavedati šele zdaj, saj so bili brezdomci v tem prostoru desetletja povsem neznan. Zgled: samo na območju Bratislave je v tem letu po navedbah oddelka pri mestni vladi približno tristo potepuhov. Nihče ne ve natančno, koliko jih je v resnici na Slovaškem, saj se večinoma zbirajo v večjih mestih, kjer lahko ostanejo anonimni in imajo več možnosti, da jih predstavniki oblasti spregledajo.

6. *kulturni dejavnik* je mogoče uvideti vsaj v treh razsežnostih:

a) v slovaški družbi obstajajo trije različni (od tistih, ki jih najdemo v češki družbi) kulturni vzorci obnašanja, pogojeni z družbenozgodovinskimi okoliščinami. V novih razmerah so se na primer številni prebivalci podeželja vrnili k tradicionalnim vzorcem samopreskrbe, gojenju kmetijskih pridelkov in živine, medtem ko so se na Češkem v manjših in večjih naseljih lotili podjetniških dejavnosti svojih prednikov. Druge primere najdemo v oblikah in načinih preživljanja prostega časa, posebej v primerjavi različnih strategij življenjske uspešnosti v obeh republikah (podrobneje v: J. Šanderová: Ocena posledic transformacije češkega in slovaškega prebivalstva, Časopis za sociologijo, 1993, št. 1).

b) v razbijanju skupnega *kulturnega prostora*, ki se je že dolgo pred nastankom skupno države oblikoval v divergentni usmeritvi (predvsem intelektualcev) k novim kulturnim središčem (govorim o uničenju osi Praga-Bratislava) – zlasti, ko gre za znanost, umetnost in informacijsko sfero . . .

c) nikakor ne smemo prezreti religijske razsežnosti. Slovaška družba je opazno teistična, v njej prevladuje katoliška cerkev (od skupno 57% vernih je 78% katolikov), medtem ko se je češka družba zgodovinsko izoblikovala v družbo z občutnejšimi deleži različnih krščanskih cerkva.

Povratni učinki vseh omenjenih dejstev se kažejo na primer v rastoči socialni stiski, ki se razrašča do izrazov sovražnosti, v naraščajočem odtujevanju, družbeni apatiji in premajhni skrbi za probleme »revnih« – ne le novih bogatejših slojev, temveč tudi predstavnikov državne uprave. Vse naštete fenomene je treba empirično prestreči. Do zdaj smo lahko v glavnem govorili samo o napovedih teh fenomenov v družbeni stvarnosti.

Posebej je treba opozoriti na to, da ti fenomeni nimajo nobene opazne nacionalne oziroma etnične razsežnosti (socialno ogroženo prebivalstvo na primer obstaja tako v jezikovno mešanih kot tudi v »nacionalno čistih« območjih. Poseben problem so Cigani (Romi), ki so jih osiromašile že zapletene zgodovinsko-kulturno-socialne razmere.)

Vsi ti dejavniki sodelujejo pri oblikovanju nove državljanske in nacionalne, socialne in ekonomske, kulturne in moralne zavesti Slovakov ter hkrati vzpostavljajo nekatere notranje meje te nove zavesti. Ti dejavniki so se pojavili kot odsev na zunanjo razcepitev skupne države. Vodijo k spoznavanju globokega razlikovanja v primerjavi z bolj razvitim svetom tako imenovane Zahodne Evrope, lastnih notranjih družbenoekonomskih, statutarnih, meščanskih interesov in razlik in

omejitev v osebnih pričakovanjih. Na eni strani gre za prebujanje iz iluzij, za negotovo tipanje v spremenljivem sistemu vrednot, pričakovanje nejasne prihodnosti – predvsem med mlajšo in srednjo generacijo. Hkrati pa se na drugi strani oblikujejo orisi geopolitične in ekonomske, nacionalne in kulturne usmeritve države, kar v neki meri vendarle vnaša gotovost v neoprijemljivo prihodnost.

Moje hipoteze o obstoju notranjih meja zavesti prebivalcev Slovaške delno potrjujejo dognanja raziskave o preoblikovanju družbene strukture češko-slovaške družbe, ki sta jo pred razdelitvijo ČSFR pod vodstvom *Pavla Machonina* izvedla nekdanji Inštitut za sociologijo pri češko-slovaški akademiji znanosti in Inštitut za družbenopolitične vede v Pragi (P. Machonin: Češko-slovaški odnosi v luči rezultatov sociološke raziskave. V: Današnja kriza češko-slovaških odnosov, Praga, SLON, 1992). Zelo pomembna se mi zdi ugotovitev vodje raziskovalne skupine, da je slovaška populacija s političnimi, gospodarskimi in družbenimi sprememami, ki so nastale po novembru 1989, manj zadovoljna od češke in ima zatorej tudi kakovostno nižjo stopnjo zaupanja v trenutno preoblikovanje družbe. S številnimi razlogi, ki jih navaja ta raziskava (historično-modernizacijskimi, religioznimi, gospodarskimi, geo-demografski itn.), se je mogoče strinjati; spremljajo jih tudi ustrezní argumenti. Dodati pa je treba, da je k različnemu sprejemanju nove stvarnosti med prebivalci obeh držav veliko prispeval nesinhroni razvoj modernizacije obeh delov nekdanje države, kar je v veliki meri pripisati politiki nekdanjih centrov moči: bodisi v času prve ČSR, pa komunistični vladi, in žal tudi prvi zvezni vladi med novembrom 1989 in volitvami 1992. Neusklajeni proces modernizacije se je pokazal v posebej očitnem neskladju med tehnično-gospodarskim stanjem in kulturo-socialnimi procesi na Slovaškem, medtem ko je v čeških deželah zaradi njega prišlo do sindroma socialne stagnacije, zaprtosti, anomije in razpada socialne kohezije (J. Musil: Češka in slovaška družba. V: Časopis za sociologijo, 1993, št. 1).

Druga pomembna okoliščina, ki vpliva na razlike tako znotraj kot zunaj obeh družb in je hkrati posledica teh razlik v razvoju, je zunanja predstavitev, obnašanje in interesi njunih *elit*. Te so se oblikovale delno v skupnem političnem razvoju, delno z demokratičnimi voltivami, predvsem pa jih je legitimiral socio-kulturni razvoj obeh regij. Obe družbi sta se razvili pod vplivom različnih mobilizacijskih elit. Karizma političnih osebnosti, ki so se postavile na slovaški vrh, je občutno zaznamovala družbeno ozračje, podprla nastajanje določenih kolektivnih predstav (npr. občasnih groženj enkrat z zunanjim in drugič z notranjim sovražnikom), okrepila nacionalno zavest in ponos, hkrati pa tudi strah pred možnimi scenariji prihodnjega razvoja družbe. (To tezo potrjujejo številne raziskave javnega mnenja, ki jih je v preteklih mesecih izvedel Statistični urad SR.)

Napoved seveda ne smemo pozabiti na vpliv *množičnih medijev* na oblikovanje te posebne forme družbene zavesti. Generacije ljudi, ki so se navadile na »enobarvno« sliko tiska in drugih množičnih medijev, tudi po štirih letih še vedno ne zmorejo ločiti resnice od prefinjene laži, dezinformacije in polresnice. Še več, večinoma sploh niso »pripravljene« sprejeti neprijetnih informacij o liku vodij, strank in gibanj, ki jih spoštujejo in priznavajo.

Zaradi navedenih razlogov smemo govoriti o pomembni razsežnosti »cepitve«, »omejitve« zavesti Slovakov, ki se izraža v nasprotni reakciji: na eni strani v preveliki občutljivosti za politično dogajanje, za gospodarsko, socialno in moralno ozračje družbe, na drugi strani pa v apatični držbi do nekaterih družbenih problemov in očitni naveličanosti politike in njenih nosilcev (na primer nejasnosti pri lastninenju v SR, v zunanjepolitični usmeritvi, usmeritvi socialne politike itn.).

Simptomatično je, da se takšna »razcepitev« kaže med *inteligenco*, saj deli družbe-
no angažirane inteligence (ne vemo še veliko o njenem konkretnem obsegu) izra-
žajo različen odnos do stvarnosti nove države in njenih zahtev, do interesov in
problemov prebivalstva. Njen nacionalno usmerjeni del se zbira v organizacijah
Korenine, Kongres slovaške inteligence, Štur in drugih. Njihov skupni credo je
dvig nacionalne zavesti in oblikovanje razvoja kulturnih, socialnih in moralnih
vrednot in vzorcev slovaške družbe. Drugačne programe zastopa dejavnost druge-
ga dela inteligence, ki je še vedno nezadovoljna zaradi delitve države in skuša
znova vzpostaviti duhovne vezi s češko družbo oziroma s češko inteligenco. Zdru-
žujejo se na primer v Forumu slovaške inteligence, češko-slovaški duhovni federa-
ciji in drugod. Ne gre za vprašanje, kdo izmed njih se »čuti bolj ali manj Slovaka«,
vendar pa sta oba tabora različna hierarhija skupinskih vrednot, ki so v odnosu do
slovaške za posameznika obvezujoče glede na njegovo razumevanje nacionalnega
in državljanskega razvoja družbe. Dejstvo je, da se takšna notranja diferenciacija
izraža v skupnem gledanju drugih slojev na inteligenco in v določeni meri vpliva na
obseg zaupanja vanjo.

LITERATURA:

ABRAHAM, S.: Kto sme a kam smerujemo? Pokus o politično analizo slovenske družbe. (Kdo smo in kam smo namenjeni? Poskus politične analize slovaške družbe). V: *Smena*, 10. 9. 1993, str. 4.

AKTUÁLNE problémy Česko-Slovenska. Správa z výskumu. (Aktualni problemi Českoslovaške. Raziskovalno poročilo). Center za družbene analize, d.o.o., Bratislava 1992.

BUNČAK, J.: Slovensko-spoločnosť v rekonštrukcii (Slovaška družba v rekonštrukciji). *Sociologia*, 25, Bratislava, 1993, št. 1-2.

MACHONIN, P.: Dnešní krize česko-slovenských vztahu (Današnja kriza česko-slovaških odnosov). Praga, SLON, 1992.

MUSIL, J.: Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie studie. (Češka in slovaška družba. Skica in primerjalna študija). *Sociologický časopis*, 29, Praga, 1993, št. 1.

POCITY verejnosti vyplývajúce zo vzniku samostatnej Slovenskej republiky (Občutki javnosti, ki izhajajo iz nastanka samostojne Slovaške republike). *Názory*, Statističní úrad Slovaške republiky, Bratislava, 1993, št. 2.

ROŠKO, R.: Pripravenost občanov Slovenska na demokraciu (Pripravljenost državljanov Slovaške na demokracijo). *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

SOPOCI, J.: Občianska rovnosť versus sociálno-triedna nerovnosť (Državljanstva enakost versus socialno-razredna neenakost). *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

STENA, J.: Občan v ohnisku sociologickej analýzy (Državljan v žarišču sociološke analize). *Sociologický zápisník*, SAV, Bratislava, 1993, št. 1-2.

STENA, J.: Občan v postkomunizme: vecné a výskumné problémy (Državljan v postkomunizmu: stvarni in raziskovalni problemi). *Sociológia*, 25, Bratislava, 1993, št. 3.

ŠANDEROVA, J.: Vnímání dusledku transformace českou a slovenskou populací (Ocena posledic transformacije češkega in slovaškega prebivalstva).

SOCILOGICKÝ časopis, 29, Praga, 1993, št. 1.

TURKOVÍČ, V.: Tak si tu žijeme (Tako tu živimo). *Národní obroda*, 5. 11. 1993, str. 12.